

**Wetenskaplike bydraes
Reeks H: Intreerede nr. 251**

DIE WONDER VAN GRONDWET-AFRIKAANS

Prof LM du Plessis

Dit begin alles hier

NORTH-WEST UNIVERSITY
YUNIBESITI YA BOKONE-BOPHIRIMA
NOORDWES-UNIVERSITEIT
POTCHEFSTROOMKAMPUS

**WETENSKAPLIKE BYDRAES
REEKS H: INTREEREDE NR. 251**

DIE WONDER VAN GRONDWET-AFRIKAANS

Prof LM du Plessis

Intreerede gehou op 17 Mei 2012

Die Universiteit is nie vir menings in die publikasie aanspreeklik nie.
The University is not held responsible for opinions expressed in this publication.

Navrae in verband met *Wetenskaplike Bydraes* moet gerig word aan:
Enquiries regarding *Scientific Contributions (Wetenskaplike Bydraes)* can be directed to:

Die Kampusregistrator
Noordwes-Universiteit
Potchefstroomkampus
Privaatsak X6001
POTCHEFSTROOM
2520

Kopiereg © 2012 NWU

ISBN 978-1-86822-625-2

Die Wonder van Grondwet-Afrikaans^o

Lourens du Plessis

B Jur et Comm LLB B Phil LLD (PU vir CHO) Hons BA (Stell)

Navorsingsprofessor

Noordwes-Universiteit

Potchefstroom

1 Ouverture

Die Wonder van Afrikaans was die tema van landwyse feesvierings vanaf 6 April tot 30 Mei 1959 wat die ontstaan en groei van die Afrikaanse taal herdenk het. Hierdie feestelikhede het op my as tienjarige (en trotse draer van een van die 72 000 lapelwapentjies wat spesiaal vir die geleentheid gemaak is) ’n blywende indruk gemaak. Dit het ek beseft namate ek aan hierdie intreerede gestalte gegee het en die refrein “die wonder van Afrikaans” heelyd by my bly opkom het. In 1959 was Afrikaans vir baie Afrikaners ’n wonder – selfs dié wonder – van Afrikanernasionalisme.¹ Hierdie taksering van die taal, wat ongeveer helfte van die moedertaalsprekers van die wonder daarvan uitgesluit het, leef

-
- Intreerede as Navorsingsprofessor aan die Fakulteit Regte, Noordwes-Universiteit, Potchefstroom gehou op 17 Mei 2012.

¹ Daar is byvoorbeeld ’n webtuiste waar Afrikanernasionalistiese taalsentimente en -ideale steeds die botoon voer; kyk <http://gelofteland.org/>

steeds uitgesproke na onder 'n klein groepie Afrikaners in die Suid-Afrika van 2012.² Ek vermoed egter dat die wonder van Afrikaans ook 'n veel groter groep hoofsaaklik wit Afrikaanse *baby boomers*, soos ekself, as herinnering, goed of sleg, bygebly het – ons wat grootgemaak is vir 'n lewe uit, deur en tot die “Afrikanersaak” (taal ingesluit).

Verkeerde vriende – soos die weergalose Fritz Ponelis – en gevaarlike leesstof – soos sy noukeurig nagevorsde *The Development of Afrikaans*³ – het my as opgeskote akademikus vir die eerste keer bekendgestel aan 'n lewende Afrikaans wat uit 'n rare mengsel van inheemse en uitheemse bestanddele, beginnende as 'n kombuistaal, 'n slawetaal, 'n taal van afsondering en selfs 'n prostitute-taal uiteindelik as die gelyke van enige erkende taal, waar ook al ter wêreld, tot wasdom sou kom, met 'n register wat strek vanaf die profane tot die sakrale, en die vulgêre tot die sublieme. Die historiese wording van Afrikaans is tegelyk ook die wonder van die taal – waarin al die sprekers daarvan deel.

Ek bepaal my by die volgende vraag: *Hoe is dit met die juridies-staatkundige register van Afrikaans in ons wordende en groeiende konstitusionele demokrasie in Suid-Afrika,⁴ en spesifiek op die grondwetsfront, gesteld?* Eenvoudiger gevra: *Kan 'n mens in Afrikaans die groter kontoere sowel as die fyner nuanses van ons grondwetlike demokrasie doeltreffend onder woorde bring en verduidelik?*

In Afrikaans (en ook in Engels) is “wonder” daardie wonderlike woord wat in selfstandige naamwoordsvorm op ontsag vir die buitengewone dui (Engels: *miracle*) maar wat in werkwoordsvorm onsekerheid en vertwyfeling verwoord (Engels: *wonder*).⁵ Wanneer oor die wonder van grondwet-Afrikaans en die moontlikhede daarvan in en vir 'n

² Vir 'n sprekende voorbeeld kyk http://gelofteland.org/index.php?option=com_content&view=article&id=2205:25-januarie-1959-die-wonder-van-afrikaans-fees&catid=23:kultuurdagboek&Itemid=24

³ 1993 Frankfurt am Main / Berlin / Bern / New York / Wien Peter Lang is verpligte leesstof vir wie ook al trag om die ontstaansgeskiedenis van Afrikaans in 'n sosio-linguïstiese en historiese konteks te begryp.

⁴ Ek verkies in etlike gevalle die byvoeglike naamwoorde “grondwetmatig” en “grondwetmatige” bo “grondwetlik/konstitusioneel” en “grondwetlike/konstitusionele”. Ek verduidelik my voorkeur in 4 hieronder en volstaan tot dan met “grondwetlik(e)”/“konstitusioneel/ele”.

⁵ Odendaal FF en RH Gouws *Elektroniese Handwoordeboek van die Afrikaanse Taal* 5de uitg 2009 Pinelands Pearson Education.

grondwetsdiskoers besin word, moet albei stelle betekenismoontlikhede van “wonder” terdeë verreken word.

Die wonder van grondwet-Afrikaans, in die eerste betekenis, gaan hand aan hand met Suid-Afrika se oorwegend vreedsame oorgang, agtien jaar gelede, van apartheid na grondwetlike demokrasie – ’n politieke bewindsverwisseling wat Nelson Mandela as “a small miracle” bestempel het.⁶ ’n Mens wonder egter, in die tweede, werkwoordelike betekenis van die woord, tot watter mate die skade wat Afrikaans as apartheids- en verdrukkerstaal berokken is, dit as grondwetlik-demokratiese taal devalueer of selfs diskwalifiseer. Met hierdie bedenking wil ek korter maak. Dit is verstaanbaar dat, vanweë die verlede, Afrikaans se grondwetlik-demokratiese register skepties bejeën kan word maar dit sal kortsigtig wees om met so ’n skeptisisme te volstaan. Juis nou, in ’n nuwe bedeling, kan die verdrukkerstaal getransformeer en die demokratiese bevrydingsregister daarvan ten volle ontsluit word. Die taal van die mees meedoënlose verdrukke in Suid-Afrika – by wie die aanstigters en argitekke van apartheid ewe fluks sou leer – was Engels en nie Afrikaans nie. Engels is vandag ’n wêreldtaal omdat dit ’n koloniale taal en as sodanig onvermydelik óók ’n verdrukkerstaal was. Die wêreldwye diskoers oor konstitusionalisme, demokrasie en menseregte, soos ons dit tans ken en krities waardeer, sou in die afwesigheid van Engels egter volstrek ondenkbaar wees. En vat nou maar Duits, ’n skrale ses sewe dekades gelede die taal van ’n baie berugte verdrukke regime. Vir ons in Suid-Afrika, en veral in Afrikaans, is daar vandag egter baie uit die ryk geskakeerde konstitusioneel-demokratiese register van die Duitse taal te put.

Tot 1994 was Suid-Afrika, gemeet aan die florerende, globale, na-oorlogse diskoers oor konstitusionalisme en menseregte, ’n agtergeblewe pseudo-demokrasie met ’n Westminster grondwetlike bestel wat staatsregtelik die toon aangegee het. Veral die idee en praktyk van parlementêre soewereiniteit was vir die apartheidsregeerders van groot hulp om ’n ontkieserde meerderheid van die bevolking met ’n ferm hand in toom te hou. In die land van herkoms daarvan het Westminster dalk oor sekere goeie kwaliteite beskik maar een so ’n kwaliteit was bepaald nie die uitvoergehalte daarvan na ’n volstrek heterogene, voorheen

---

⁶ Lawrence, Ralph *Introduction. From Soweto to Codesa* in Friedman, Steven and Doreen Atkinson (eds) *The South African Review 7. The Small Miracle. South Africa's negotiated Settlement 1994* Johannesburg Ravan Press 1-12.

gekoloniseerde ontwikkelingstaat waarin 'n oppermagtige minderheidparlement die septer geswaai het nie.

Westminster het die grondwetlike diskoers in Suid-Afrika verarm – en geskaad. Publiekreg wat op staatsinrigting betrekking het, is meesal as *black letter law* (letterlik: “vetletterreg”) hanteer. *Black letter law* is ook *trite law*, in Afrikaans “oorbekende reg”, dit wil sê reg waarvan almal (na bewering) eenstemmig kan verklaar: “Dit is bo alle twyfel die geldende reg!” Hoofsaaklik só is staats- en administratiefreg, in die vorige bedeling, in ons howe, in regs fakulteite, in staatsinstellings en in die publieke domein oor die algemeen opgedis. Grondwetlike waardetaal is as onpresiese, spekulatiewe en daarom onbruikbare politieke retoriek afgemaak. Hierdie verarmende diskoers is in beide Engels en Afrikaans gevoer. Engels het egter ook toegang tot die groter globale diskoers oor konstitusionalisme en menseregte gebied en mettertyd al meer daarmee geïdentifiseer geraak, terwyl Afrikaans met hoofsaaklik die waarde-verarmde Suid-Afrikaanse diskoers vereenselwig is. Akademici soos John Dugard, Tony Matthews, Barend van Niekerk en Johan van der Vyver het 'n respektable, akademiese menseregte debat op dreef probeer kry. Dit strek ook die Fakulteit Regte aan die Potchefstroomse Universiteit vir CHO (voorganger van die Noordwes-Universiteit, Potchefstroom) tot eer dat dit die eerste (en 'n ruk lank die enigste) regs fakulteit in apartheid Suid-Afrika was wat 'n menseregtemodule op LL B-vlak aangebied het – en dít in Afrikaans!

Toe die era van grondwetlike demokrasie in 1994 vir Suid-Afrika aanbreek, was Afrikaans, gemeet aan die verrykte grondwetlike en menseregte diskoers wêreldwyd, 'n agtergeblewe grondwetstaal. Hoe is dit dan nou, agtien jaar later, met die register van grondwet-Afrikaans gesteld? Hierdie vraag kan nie binne die bestek van 'n intreerede volledig beantwoord word nie. Ek gaan dus volstaan deur te wys op enkele voorbeelde van hoedat die seggingskrag van Afrikaans só ingespan kan word dat dit met die benoeming van sekere eietydse en soms unieke grondwetlik-demokratiese verskynsels die spyker op 'n heel besondere wyse op die kop (kan) slaan. Sulke verskynsels sluit in grondwets- en grondwetsverwante norme, begrippe, idees, figure, instellings, gebeurtenisse, handeling en sovoorts. Ek sal meer moet doen as om al improviserende nuutvorme met 'n woordespel te probeer optower want mý verstaan en verduideliking van grondwetlike verskynsels verg onvermydelik verantwoording – iets soos 'n vakkundige beleidsverklaring wat 'n mens in elk geval by 'n *intree*-geleentheid

sou verwag. Daarmee wil ek nie te kenne gee dat die moontlikheid van kreatiewe spel uitgeskakel is nie.

Wat ek verseker nie gaan doen nie is om 'n gratis regsmeening te lug oor die plek, status en “gelykheid van aansien” (*parity of esteem*)⁷ van Afrikaans as grondwetlik verskanste amptelike taal vis à vis Engels en die nege ander inheemse tale. Dit is nie dat grondwetlike taalkwessies my koud laat nie – inteendeel! Ek fokus tans egter op 'n ander sleutelvraag naamlik of, en indien wel hoe goed, Afrikaans haarself in 'n grondwetlike diskoers in 'n talig plurale gemeenskap kan handhaaf.

The fact that this inaugural address is about Afrikaans, and in Afrikaans, is no gesture of inhospitality towards any other language (especially any of South Africa's ten other official languages) or its speakers. On the contrary, I am not dealing with an exclusively Afrikaans issue concerning only the speakers of Afrikaans. Questions about the extent to which the register of any particular official language is capable of sustaining constructive and creative constitutional discourse concern all the official languages – and above all such questions are of significance to the living Constitution itself. Fortunately, here at Potchefstroom, we are in a position to offer members of the audience who do not follow Afrikaans comfortably the hospitality of English and Setswana translation facilities to ensure that you remain fully part of the proceedings.

2 Wat is tegnies “die Grondwet”?

Die amptelike (kort) titel van die Grondwet is “Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 1996”. Die voorganger van die Grondwet was 'n interim of oorgangsgrondwet, te wete die “Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, Wet 200 van 1993”. Die 1996 Grondwet – waarna soms ook as “die finale Grondwet” verwys word – is nie en kan nie “Wet 108 van 1996” wees nie. Tog het 'n gebruik om so daarna te verwys, wyd posgevat – onder staatsorgane, in die howe en by akademiese en ander kommentators. Die finale Grondwet was en is nie 'n wet van die Parlement nie: dit is tot stand gebring deur 'n proses wat, ingevolge bepalings van die oorgangsgrondwet,⁸ die verantwoordelikheid van 'n

---

⁷ Cf Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 1996 artikel 6(4).

⁸ In hoofstuk 5 vervat.

Grondwetlike Vergadering was. In feite het dié vergadering uit die lede van die twee huise van die Parlement bestaan maar regtens was dit 'n eiesoortige, selfstandige liggaam wat nie parlamentswette kon maak nie maar een groot “wetgewende produk” moes lewer, naamlik 'n demokratiese grondwet vir Suid-Afrika. Hierdie sonderlinge teks kon nie soos en saam met gewone parlamentswette genommer word nie: dit was en is die een en enigste Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika. Met die oorgangsgrondwet was dit anders: dit was wel 'n wet van die laaste apartheidsparlement.⁹ Die post-apartheidsparlement het in 2005 wetlik verorden dat geen wetsnommer met die Grondwet geassosieer mag word nie.¹⁰ Dieselfde geld vir wette wat die Grondwet wysig.¹¹

Die Grondwet is slegs in Engels in die Staatskoerant¹² gepubliseer maar daar bestaan wel 'n amptelike Afrikaanse vertaling daarvan. Die Engelse weergawe is deur die President onderteken en in die geval van 'n teenstrydigheid tussen die verskillende weergawes gee die Engelse weergawe die deurslag.¹³ Die Grondwet praat van die verskillende tekste van die Grondwet (en van wette) wanneer dit na weergawes in verskillende tale verwys. Myns insiens is dit meer korrek om na die Grondwet as een teks te verwys waarvan daar weergawes in verskillende tale bestaan. Al die weergawes is gesaghebbend en daar kan in grondwetsvertolking oor en weer ter opheldering na die verskillende weergawes verwys word. Slegs waar daar teenstrydighede (dit wil sê wedersyds uitsluitende verskille) opduik, is die Engelse weergawe deurslaggewend.

3 Die Grondwet as genre teks

'n Beregbare Grondwet met oppergesag is 'n *rara avis* in Westminster wêreld, en in die “nuwe Suid-Afrika” betrap die andersheid van die Grondwet juriste oor 'n wye spektrum dikwels nog op die verkeerde voet. Heel onthuts soek hulle dan vastigheid in die bekende,

---

⁹ Te wete Wet 200 van 1993.

¹⁰ Die Wet op die Verwysing na Konstitusionele Wette 5 van 2005 artikel 1(1).

¹¹ Ingevolge artikel 3(1) van die wet.

¹² 17678 van 18 Desember 1996.

¹³ Grondwet van die Republiek van Suid-Afrika, 1996 artikel 240.

deur die taatheid van die *status quo* te hoog en die impak van grondwetgedrewe transformasie op die bestaande reg te gering te skat. Dit is oorbekend dat die Grondwet die hoogste wet (en trouens die hoogste vorm van reg) in die post-1994 regs- en staatsbestel in Suid-Afrika is, en dat enige staatlike regsnorm of optrede van staatsweë wat 'n bepaling of bepaling daarvan weerspreek, ongeldig is. Die Grondwet is 'n unieke teks – dít staan vas. Dit is bedoel om duursamer te wees as gewone wette (of enige ander regsnorme) en as beregbare hoogste reg lê dit maatstawwe neer waaraan sulke wette (of regsnorme) moet voldoen. As 'n normaalweg ruim, inklusief en oop bewoorde teks verwoord en verskans die Grondwet basiese waardes en opvattings oor demokrasie en die regstaat.

Daar is ook veelseggende, karakteristiese punte van ooreenkoms tussen die Grondwet en ander vorme van reg – veral “verordende reg” (*enacted law*) oftewel “wettereg/statutereg” (*statute law*). As normatiewe regstipe binne die groter regsteksgenre stem die Grondwet in sekere weselike opsigte met ander “verordende regstekste” (*enacted law-texts*) of gewoon “wetstekste”, soos parlaments- en provinsiale wette, ooreen. Die Grondwet, soos enige wetstekste, is byvoorbeeld aantoonbaar die produk van vormingshandelinge van 'n grondwetlik gemagtigde wetgewer. Wie ook al met wetstekste in die wydste sin van die woord (insluitend die Grondwet) werk, moet hierdie gegewe verdiskonteer deur die gesag van sulke tekste noulettend te eerbiedig.

Die Grondwet en wetstekste (soos trouens alle normatiewe regstekste¹⁴) is voorts bedoel en daarom verorden *om te geld* en aldus konkreet aantoonbare gevolge teweeg te bring. Om so 'n teks te interpreteer is meer soos om 'n stuk bladmusiek te vertolk en uit te voer as soos om byvoorbeeld 'n boek of 'n koerant te lees. Omdat wetstekste geldingsgerig is, word hulle altyd met verwysing na 'n werklike of 'n hipotetiese, konkrete situasie geïnterpreteer. Die Afrikaanse woord “vertolk”, met sy estetiese ondertone, is 'n treffende verbalisering van wat eintlik hier gebeur. “Uitleg/uitlê” – wat in Afrikaans tradisioneel in verband met die interpretasie van wetstekste gebruik word – gee nie so regstreeks te kenne dat die eiesoortige persoonlikheid en vaardighede van die vertolker in 'n unieke,

---

¹⁴ Normatiewe regstekste is te onderskei van narratiewe regstekste wat meer feite- of gebeurtenisgerig is – cf Du Plessis, Lourens *Interpretation* in Woolman, Stuart, Theunis Roux, Jonathan Klaaren, Anthony Stein, Matthew Chaskalson and Michael Bishop (eds) *Constitutional Law of South Africa* 2de uitg Original Service June 2008 Kaapstad Juta / Pretoria Centre for Human Rights 32-1 – 32-193 32-94-32-95.

interpretasiebehoewende situasie, die uitkoms van die vertolkingproses heel beduidend (mede-)bepaal nie.

“Interpretasie” is, wat wetstekste betref, ook nie so ’n raaksê woord soos “vertolking” nie. “Vertolking”, in Engels vertaal, is *interpretation* (ook wanneer dit oor musiek gaan). Daar is egter ook nog die Engelse term *construction* wat met wetsteksvetolking geassosieer (kan) word en waarin sommige van die dinamiese en konteksgevoelige betekenismoonlikhede van “vertolking” aangetref word.¹⁵ Daar is egter nie ’n presiese ekwivalent in Engels vir die Afrikaanse “vertolking” in sy verskillende skakeringe nie.

Dus, in ’n neutedop: om die terminologie “wets- en grondwetsvetolking” en *statutory and constitutional construction* eerder as die meer geykte “wets- en grondwetsuitleg/-interpretasie” en *statutory and constitutional interpretation* te benut, maak talig sin en verryk begrip van die vertolkingsproses.

4 Die –isme van die Grondwet

“Konstitusionalisme” (*constitutionalism*) is die Grondwet se eie –isme van grondwetlike oppergesag en beregbaarheid.¹⁶ Volgens Iain Currie en Johan de Waal is konstitusionalisme die idee dat ’n regering se magte aan ’n skriftelike Grondwet ontleen moet word en beperk moet bly tot daardie magte wat die Grondwet verleen. Die howe as onafhanklike gesag moet deur regspraak beperkings op regeringsmagte kan afdwing.¹⁷ Konstitusionalisme is egter meer as ’n idee (of ’n staatsregtelike teorie of ’n versameling van sulke teorieë).¹⁸ Dit is ook die naam wat aan ’n bepaalde normatiewe toedrag van sake gegee word –

¹⁵ Cf byvoorbeeld *The Shorter Oxford English Dictionary on CD-ROM* 5th edition Version 2.0 2002 Oxford University Press.

¹⁶ Du Plessis, Lourens *Interpretation* in Woolman, Stuart, Theunis Roux, Jonathan Klaaren, Anthony Stein, Matthew Chaskalson and Michael Bishop (eds) *Constitutional Law of South Africa* 2de uitg Original Service June 2008 Kaapstad Juta / Pretoria Centre for Human Rights 32-1 – 32-193 32-41 en 32-100.

¹⁷ Currie, Iain en Johan de Waal *The Bill of Rights Handbook* 5de uitg 2005 Lansdowne Juta 8.

¹⁸ Ek stem dus nie heeltemal saam met Currie, Iain en Johan de Waal *The new Constitutional and Administrative Law Volume 1* 2001 Lansdowne Juta & Co 10 wanneer hulle bewerings tot dien effekte maak nie.

“normatief” in dié sin dat dit waardenorme neerlê om aan die gemelde toedrag van sake vorm en gevolg te gee terwyl dit tegelykertyd self aan sekere waarde-eise voldoen. So het in Suid-Afrika “konstitusionalisme” (*constitutionalism*) posgevat as waardegelade naam vir die nuwe grondwetlike bedeling as geheel. ’n Alternatief is “konstitusionele/grondwetlike demokrasie” (*constitutional democracy*). Konstitusionalisme gedy inderdaad as ’n vorm van (of tipe) demokrasie.

’n Wet of uitvoerende handeling in lyn of in ooreenstemming met die Grondwet is “grondwetlik”. Die gebruik van die agtervoegsel “-matig” (soos in “doelmatig”, “resepmatig”, “wetmatig”, “patroonmatig” ensovoorts en dan uiteindelik ook “grondwetmatig”) druk egter die gedagte van “volgens, ooreenkomstig of by wyse van”¹⁹ of na die maat(-staf) van (byvoorbeeld die Grondwet) veelseggender uit. Die ooreenkoms met die Duits (*Verfassungsmässig*) val dadelik op.²⁰ Die byvoeglike naamwoord “grondwetmatig” kan in baie gevalle – ofskoon nie voor die voet nie – met vrug in plaas van “grondwetlik” of “konstitusioneel” gebruik word, en so ook die selfstandige naamwoord “grondwetmatigheid” in plaas van “konstitusionalisme” of “grondwetlikheid”.²¹ Die agtervoegsel “-matig” bring die normatiwiteit, inherent aan die eise van “grondwetlikheid”, skerper na vore. Dit het egter ook beperkings. “Grondwetmatig(-heid)” het byvoorbeeld nie ’n nommerpas Engelse ekwivalent nie. Dit het ook nie voor die handliggende antonieme (in Afrikaans) nie: “ongrondwetmatig(-heid)” val maar bra kras op die regs- en grondwetsgevoelige oor – dan maar liefers met “ongrondwetlikheid” volstaan of so nie “nie-grondwetmatigheid” as ’n moontlikheid oorweeg.

Soos voorheen opgemerk kan “grondwetlik” of “konstitusioneel” nie voor die voet met “grondwetmatig” vervang word nie. “Grondwetlike” of “konstitusionele gedingvoering” is byvoorbeeld ’n bepaalde vorm van litigasie maar om te kan sê dat sodanige litigasie ook

---

19 Woordeboek van die Afrikaanse Taal <http://woordeboek.co.za/> of <http://www.woordeboek.co.za.ez.sun.ac.za/> hierna die *Elektroniese WAT Aanlyn*.

20 Duden *Das Bedeutungswörterbuch* in *PC-Bibliothek* on CD ROM 1993 Mannheim/Leipzig/Vienna/Zürich. Duden.

21 Die *Elektroniese WAT Aanlyn* opper ook “grondwettig” en “grondwettigheid” as moontlikhede.

“grondwetmatig” is, vereis ’n waardeoordeel – wat verder gaan as om gewoon die besondere aard van die betrokke litigasie te beskryf.

Suid-Afrika se hoogste hof in grondwetlike aangeleenthede heet, volgens die amptelike Afrikaanse vertaling van die Grondwet, “die Konstitusionele Hof”. “Grondwetmatig(-heid)” in die betiteling van hierdie hof is onvanpas. Die benamings “Grondwetlike Hof” of “Grondwethof”, albei skeppings van die volksmond, is dalk net-net aanvaarbaar maar dit is verkieslik is om by die amptelike benaming te hou. Die volksmondbenamings is in elk geval nie meer beskrywend nie – net meer Diets.

5 Grondwetlike oppergesag en die krag van selfbeheersing

5 1 Die grondwetmatige hersieningsgebod: Artikel 172(1)(a)

Artikel 2 van die Grondwet deklameer die oppergesag daarvan in geen onseker terme nie en bepaal voorts dat enige regsvoorskrif of optrede onbestaanbaar met die Grondwet ongeldig is. Verpligtinge wat die Grondwet oplê moet ook nagekom word. Artikel 172(1)(a) rugsteun artikel 2 deur in ’n gebiedende trant te bepaal dat ’n hof met die nodige jurisdiksie enige regsvoorskrif of optrede wat met die Grondwet onbestaanbaar is, *ongeldig moet verklaar* tot die mate waarin dit aldus onbestaanbaar is. Artikel 165(5) bepaal dat hofbevele of -beslissings alle persone en staatsorgane op wie dit van toepassing is bind. Voorts maak artikel 165(1)-(4) ruim voorsiening vir die onafhanklikheid van die howe. Die Grondwet roep dus ’n baie kragtige sisteem van grondwetmatige, regterlike hersiening in die lewe – só kragtig dat dit die gevaarligte van die sogenaamde *countermajoritarian difficulty* (of *dilemma*) laat flikker. Dié *difficulty* ontstaan omdat grondwetmatige hersiening daarop kan uitloop dat onverkose regsprekers die wetgewende en uitvoerende handeling van onderskeidelik direk verkose wetgewers of indirek verkose uitvoerende gesaghebbers ongedaan maak.²² Mens krap nogal kop om ’n Afrikaanse ekwivalent vir *countermajoritarian difficulty* te vind. Dit is ’n uitdrukking wat nie té direk vertaal kan word nie. Die poging

---

²² Tushnet, Mark V “Anti-formalism in recent Constitutional Theory” *Michigan Law Review* 83 (1985) 1502-1544 1503; Davis, Dennis, Matthew Chaskalson and Johan de Waal *Democracy and Constitutionalism: The Role of Constitutional Interpretation* in Van Wyk, Dawid, John Dugard, Bertus de Villiers and Dennis Davis (eds) *Rights and Constitutionalism: The New South African Legal Order* 1994 Kenwyn Juta & Co 1-130 6-19 and Currie, Iain and Johan de Waal *The Bill of Rights Handbook* 5de uitg 2005 Lansdowne Juta 8.

waarmee 'n kollega²³ en ekself vorendag gekom het, is “die vraagstuk van meerderheidsondermyning”. Mens sou waarskynlik met net “meerderheidsondermyning” kon volstaan: “ondermyning” dui immers reeds op 'n vraagstuk of 'n dilemma.

Die beste manier om die voetangels en -klemme van meerderheidsondermyning te fnuik is nie om 'n eenmalige en finale oplossing vir dié vraagstuk te probeer vind nie²⁴ maar vir veral regsprekers wat grondwetmatige hersiening doen, om selfbeheersing aan die dag te lê. Regterlike selfbeheersing hou meerderheidsondermyning in toom en kan selfs die spanning wat dit skep in kreatiewe, dialogiese energie omsit. Daar is voorts grondwetlike (en grondwetmatige) hersieningsprosedures en -strategieë waardeur regterlike selfbeheersing gestalte kan kry. Ek vestig kortliks die aandag op enkele.

5 2 “Enige bevel...wat regverdig en billik is”: Artikel 172(1)(b)

Die gebiedende trant waarin artikel 172(1)(a) van die Grondwet howe aansê om ongrondwetlike wetgewing of optrede van staatsweë ongeldig te verklaar, stel die regsposisie by verstek daar. Artikel 172(1)(b) verleen egter ook aan 'n hof die diskresie om enige bevel te gee wat in die omstandighede regverdig en billik is. Die artikel self gee voorbeelde van wat so 'n bevel kan wees. Eerstens kan dit 'n bevel wees wat die terugwerkendheid van 'n ongeldigverklaring beperk.²⁵ Normaalweg het die ongeldigverklaring van 'n wetsbepaling effek vanaf die moment wat die bepaling die eerste keer in werking getree het en dié van uitvoerende gesagsoptrede vanaf die moment wat dié optrede 'n aanvang geneem het. Tweedens kan 'n ongeldigverklaring vir 'n tydperk en op enige voorwaardes opgeskort word ten einde die bevoegde gesag geleentheid te gee om die gebrek wat die ongeldigverklaring genoodsaak het reg te stel. Die howe gebruik die artikel 172(1)(b) “ontsnaproetes” heel geredelik omdat hulle die eiesoortige gesag van wetgewers en van uitvoerende staatsorgane wil eerbiedig en só aan die horisontale skeiding van magte (*trias politica*) gevolg wil gee.

---

²³ Prof AJ van der Walt van die Universiteit van Stellenbosch.

²⁴ Hieroor stem ek saam met Botha, Henk “Democracy and Rights: Constitutional Interpretation in a postrealist World” 63(4) (2000) *Tydskrif vir Hedendaagse Romeins-Hollandse Reg* 561-581 578–581.

²⁵ Artikel 172(1)(b)(i).

Een belangrike uitvloeisel van die hoewe se aanwending van artikel 172(1)(b) is die ontwikkeling van remedies om grondwetskonformiteit te bewerkstellig en só die risiko van ongeldigverklaring te verlaag.²⁶ 'n Hof kan byvoorbeeld beveel dat slegs die ongrondwetlike gedeeltes van 'n wetsbepaling geskrap word ten einde te voorkom dat die hele wetsbepaling in die slag bly – “die slegte” word met ander woorde van “die goeie” geskei of afgesny ten einde laasgenoemde te kan behou. Na dié proses word as “(af-)skeiding” of “afsnying” (*severance*) verwys en dit is nie net 'n post-1994 verskynsel nie. In die vorige bedeling kon dié prosedure ook gevolg word ten opsigte van byvoorbeeld die regterlike hersiening van afgeleide wetgewing.

Die Konstitusionele Hof het die logika van afskeiding verder gevoer in die veronderstelling dat daar nie 'n wesenlike verskil bestaan tussen gevalle waar 'n grondwetlike hersieningshof ingevolge artikel 172(1)(b) die verwydering van gedeeltes uit 'n wetsbepaling gelas en gevalle waar die hof ingevolge dieselfde artikel die inlees van woorde en/of sinsnedes by 'n gewraakte wetsbepaling beveel nie – steeds met die konstruktiewe doel voor oë om ongeldigverklaring van die betrokke bepaling af te weer. “Inlees” (*reading-in*) is dus 'n erkende vorm van regshulp wat by wyse van 'n hofbevel verleen word hoofsaaklik waar 'n wetsbepaling in sy oorspronklike vorm nie genoeg doen om 'n ongrondwetlike toedrag van sake reg te stel nie. Dít het sover veelal gebeur in gevalle waar die grondwetlikheid van wetsbepalings wat op regte rakende seksuele oriëntering betrekking het, getoets is.

5.3 Grondwetskonforme wetsvertolking²⁷

“Grondwetskonforme wetsvertolking” (*interpretation in conformity with the Constitution*) is 'n lees- of vertolkingstrategie wat gevolg word waar meer as een gangbare vertolking van 'n gewraakte wetsbepaling moontlik is en voorkeur dan gegee word aan dié vertolking wat die meeste met die Grondwet ooreenstem en derhalwe tot gevolg het dat die bepaling die

---

²⁶ Du Plessis, Lourens *Interpretation* in Woolman, Stuart, Theunis Roux, Jonathan Klaaren, Anthony Stein, Matthew Chaskalson and Michael Bishop (eds) *Constitutional Law of South Africa* 2de uitg Original Service June 2008 Kaapstad Juta / Pretoria Centre for Human Rights 32-1 – 32-193 32-141.

²⁷ Du Plessis, Lourens *Interpretation* in Woolman, Stuart, Theunis Roux, Jonathan Klaaren, Anthony Stein, Matthew Chaskalson and Michael Bishop (eds) *Constitutional Law of South Africa* 2de uitg Original Service June 2008 Kaapstad Juta / Pretoria Centre for Human Rights 32-1 – 32-193 32-138.

minste risiko loop om ongeldig verklaar te word. In Engels word dikwels na dié leesstrategie as *reading-down* verwys omdat dit in die praktyk meesal op voorkeur vir die mees beperkende (of restriktiewe) lesing van 'n wetsbepaling neerkom. Dit is egter heel denkbaar (en het in die praktyk ook al gebeur) dat 'n uitbreidende (of ekstensiewe) lesing die grondwetlik mees konforme moontlikheid is. Laasgenoemde sou in Engels *reading-up* kon heet maar nêrens in die regspraak of literatuur kom dit so voor nie. In Afrikaans kan met die benamings “beperkende” of “restriktiewe vertolking” en “uitbreidende” of “ekstensiewe vertolking” volstaan word.²⁸ Soms word na die grondwetlike konformiteitseis ook as “'n vermoede van grondwetlikheid” (*a presumption of constitutionality*) verwys. Dit is nie heeltemal onaanvaarbaar nie maar benamings wat, soos die voorgesteldes hierbo, die aard en effek van die beperkende en uitbreidende leesstrategieë meer regstreeks verwoord, is verkieslik.

Wat hulle effek betref is daar sterk ooreenkomste – maar wat hulle herkoms en strategiese aard betref ook wesenlike verskille – tussen afskeiding en inlees enersyds en beperkende en uitbreidende, grondwetskonforme wetsvertolking andersyds. Eersgenoemdes is, soos voorheen verduidelik, vorme van regshulp wat by wyse van hofbevele verleen word – die uitkoms van 'n strategie van gedingvoering met ander woorde. Laasgenoemdes is vertolkingsmatige leesstrategieë wat die betekenis van talige betekenaars rek of krimp na gelang van die eise van die geval. Daar is geen vaste riglyne waarvolgens besluit kan word watter van die voormelde twee strategieë as 'n reël of onder sekere gegewe omstandighede verkieslik is nie. Die vertolkingstrategie laat die bewoording van 'n wetsbepaling soos deur die wetgewer verorden intakt terwyl die gedingstrategie gewoonlik daadwerklike wysigings van die bewoording tot gevolg het. Die laasgenoemde is op die oog af dus 'n meer drastiese vorm van regterlike ingryping in die wetgewende arbeid van 'n wetgewer as die

---

²⁸ Die *locus classicus* in verband met restriktiewe grondwetskonforme wetsvertolking is *Govender v Minister of Safety and Security* 2001 (11) BCLR 1197 (SCA), 2001 4 SA 273 (SCA) (cf ook *Ex Parte Minister of Safety and Security and Others: In Re: S v Walters and Another* 2002 (7) BCLR 663 (CC), 2002 (4) SA 613 (CC)) en die met betrekking tot uitbreidende grondwetskonforme vertolking *Daniels v Campbell NO and Others* 2004 (7) BCLR 735 (CC), 2004 (5) SA 331 (CC).

eersgenoemde – en dit jaag die spook van meerderheidsondermyning op.²⁹ Daar kan egter geredeneer word dat die *ad hoc*-karakter van die eersgenoemde strategie wat 'n wetsbepaling met die oog op slegs 'n besondere geval grondwetskonform lees, nie regsekerheid bring in daaropvolgende soortgelyke situasies nie. Dit is daarom verkieslik om, waar geregverdig, die bewoording van 'n wetsbepaling deur afskeiding of inlees daadwerklik te wysig – te meer omdat so 'n wysiging, net soos 'n ongeldigverklaring, uiteindelik deur die Konstitusionele Hof bekragtig moet word en aldus bindend sal wees op alle howe in latere soortgelyke sake.³⁰ In die praktyk word sulke wysigings egter nêrens op die wetboek aangeteken nie (hulle moet in tersaaklike uitsprake van die Konstitusionele Hof nagespeur word) en dit verlaag hulle toeganklikheid en belemmer regsekerheid.

5.4 *Subsidiariteit*³¹

Die term “subsidiariteit” word in die Suid-Afrikaanse regs konteks beperkend en spaarsaam gebruik. Dit is ook nie juis opvallend deel van die begrippe-arsenaal waaruit die grondwetlik-demokratiese register van Afrikaans (of enige ander Suid-Afrikaanse taal) put nie. Die woord self, en die begrip wat dit verwoord, is egter belangrike betekenaars wat aan die tipe grondwetmatigheid wat ekself voorstaan gestalte help gee. Met my beroep op subsidiariteit is ek nog ietwat van 'n stem des roepende in die nasionale woestyn. Plaaslik is daar nog twee of drie sulke stemme. Internasionaal (in byvoorbeeld die konteks van die Europese Unie³²) en in etlike buitelandse jurisdiksies (veral Duitsland³³) is subsidiariteit egter geruime

²⁹ Le Roux, Wessel “Undoing the Past through Statutory Interpretation: The Constitutional Court and Marriage Laws of Apartheid” *Obiter* 26(3) (2005) 526-549 547-548.

³⁰ Cf bv *Daniels v Campbell NO and Others* 2004 (7) BCLR 735 (CC), 2004 (5) SA 331 (CC) par 104 per Moseneke R.

³¹ Cf Du Plessis, Lourens *Subsidiariteit in Grondwetsvertolking en –beregting* in Chris Nagel (ed) *Gedenkbundel vir JMT Labuschagne* 2006 Durban LexisNexis Butterworths 207-228.

³² Vgl bv die *Maastricht-saak* (1993) 89 *BverfGE* 155.

³³ Van Wyk, Dawid *Subsidiariteit as Waarde wat die Oop en Demokratiese Suid-Afrikaanse Gemeenskap ten Grondslag lê* in Carpenter, Gretchen (ed) *Suprema Lex. Essays on the Constitution presented to / Opstelle oor die Grondwet aangebied aan Marinus Wiechers* 1998 Durban Butterworths 251-269.

tyd en in verskeie hoedanighede reeds integrerend deel van die grondwetlik-staatkundige landskap. Daar is ook voorbeelde van subsidiariteit en verwante verskynsels in Suid-Afrika se grondwetlike regspraak en in ander vorme van grondwetlike diskoers maar dié voorbeelde word nie altyd as sodanig geïdentifiseer en benoem nie.

Subsidiariteit bepaal die toedeel van besluitnemingsbevoegdheid en -verantwoordelikheid volgens 'n sekere logika, naamlik dat die mins omvattende en mees ondergeskikte, bevoegde besluitnemer, waar doenlik, die voorkeur besluitnemer moet wees. Dit gaan dus om die desentraliserende afwenteling van besluitneming tot op – of so na as moontlik aan – voetsoolvlak. Hierdie logika geld beide waar 'n besluitnemende instelling of orgaan en 'n besluitnemingsnorm geïdentifiseer moet word. In die eerste geval vind “institusionele subsidiariteit” (*institutional subsidiarity*) en in die tweede geval “strategiese subsidiariteit” (*strategic subsidiarity*) toepassing.

*Amod v Multilateral Motor Vehicle Accident Fund*³⁴ bied 'n voorbeeld uit ons grondwetlike regspraak van institusionele subsidiariteit met die Konstitusionele Hof wat beslis het dat ofskoon dit die hoogste hof in die land in grondwetlike aangeleenthede is, die Hoogste Hof van Appèl nietemin die meer gepaste forum is om, ingevolge artikel 39(2) van die Grondwet, finaal oor die ontwikkeling van die gemene- en gewoontereg in ooreenstemming met die gees, strekking en oogmerke van die Handves van Regte uitsluitel te gee. Na die regsrelevante, forumsentriese subsidiariteit waaraan die Konstitusionele Hof in hierdie geval gevolg gegee het, kan ook as “jurisdiksionele subsidiariteit” (*jurisdictional subsidiarity*) verwys word.

Strategiese subsidiariteit manifesteer, in 'n regsprekende konteks, as geskilsentriese “beregende subsidiariteit” (*adjudicative subsidiarity*) wat met die keuse van die mees gepaste regsnorm of -norme met die oog op geskilbeslegting in 'n besondere geval gemoeid is. In *S v Mhlungu and Others*³⁵ het die Konstitusionele Hof by monde van waarnemende regter Kentridge die volgende hieroor gesê:

---

³⁴ 1998 (10) BCLR 1207 (CC), 1998 (4) SA 753 (CC).

³⁵ 1995 (7) BCLR 793 (CC), 1995 (3) SA 867 (CC) par 59.

“I would lay it down as a general principle that where it is possible to decide any case, civil or criminal, without reaching a constitutional issue, that is the course which should be followed.”

Volgens hierdie dictum moet ’n regsvertolker en -toepasser nie oorhaastig ’n oplossing vir elke regsprobleem in die Grondwet probeer vind nie. Dit beteken egter nie dat ’n mens hier met ’n “beginsel van vermyding” (*principle of avoidance*) van grondwetlike kwessies te make het nie.³⁶ Die Grondwet as hoogste reg handhaaf deurentyd ’n verspiedende alomteenwoordigheid (*scouting ubiquity*) waar regsvertolking en -toepassing ook al geveerg word maar gee in die proses nie voor dat dit ’n alomvattende superreg is wat pasklaar oplossings vir elke regsprobleem bied nie. Die soektog na ’n gepaste, probleemoplossende regsnorm begin by die bestaande reg en wanneer (dit lyk of) so ’n norm gevind is, hang dit in die finale instansie van die grondwetmatigheid daarvan af of dit aangewend kan word. Die Grondwet maak dus kontak met die bestaande reg tot op voetsoolvlak en beregtende subsidiariteit speel hierin ’n bepalende rol omdat dit vereis dat regsoplossings allereers in die bestaande reg (op voetsoolvlak) gesoek moet word. In daardie gevalle waar sodanige oplossings gebrekkig of onbevredigend (of afwesig) is, word toevlug tot die helende krag van die oppermagtige Grondwet geneem – met die swak- en sterkpunte van die bestaande reg heeltyd voor oë.

Volledigheidshalwe moet kortliks iets gesê word oor, eerstens, die besondere rol wat wetgewing toenemend op die subsidiariteitsfront speel en, tweedens, die verbod op vervangende besluitneming (wat nie net of selfs primêr ’n subsidiariteitskwessie is nie).

Wat die eerste aangeleentheid betref, die volgende: Nasionale wetgewing is sedert 1994 verorden spesifiek om op die Grondwet uit te brei en meer konkreet aan sekere sleutelbepalings daarvan – meesal in die Handves van Regte vervat – gevolg te gee.³⁷ Die Grondwet antisipeer, magtig en vereis trouens die aanvaarding van sulke wetgewing waarvan die Wet op die Bevordering van Gelykheid en die Voorkoming van Onregverdige

---

³⁶ *Contra* Currie, Iain en Johan de Waal *The Bill of Rights Handbook* 5de uitg 2005 Lansdowne Juta 25en 32.

³⁷ Du Plessis, Lourens “The Status and Role of Legislation In South Africa as a Constitutional Democracy: some exploratory Observations *Potchefstroomse Elektroniese Regtydskrif / Potchefstroom Electronic Law Journal* 14(4) (2011) 92/351-102/351 95/351-97/351.

Diskriminasie,³⁸ die Wet op die Bevordering van Administratiewe Geregtigheid³⁹ en die Wet op Arbeidsverhoudinge⁴⁰ voorbeelde is. Waar sulke wetgewing bestaan en voorsiening vir die uitgebreide en spesifiek geteikende beskerming van sekere grondwetlik verskanste regte maak, is regstreekse beroep op die Grondwet ter beskerming van die gemelde regte onvanpas – die roete wat die betrokke wet self uitstip (indien enige) moet eers gevolg word. Dít is ’n subsidiariteitsvereiste en na die besondere wetgewing waarvan hier sprake is, kan dus as “subsidiêre, grondwetlike wetgewing” (*subsidiary constitutional legislation*) verwys word. Sulke wetgewing mag nie grondwetlike regte wegneem nie maar sou hulle wel ingevolge artikel 36 (of op enige ander grondwetlik erkende wyse) kon beperk. Die betrokke wetgewing mag egter wel regte verleen addisioneel tot dié in die Grondwet vervat.

Wat die verbod op vervangende besluitneming betref, die volgende: Wanneer ’n hof ’n besluit van ’n orgaan van die uitvoerende gesag moet hersien, is dit nie vir die regter(s) om bloot ’n beter besluit met verwysing na die meriete van die geval te neem en die betrokke orgaan se besluit daarmee te vervang nie. Op Engels word gesê dat die hof die uitvoerende besluitnemer se besluit nie mag *second guess* nie maar slegs moet vasstel of ’n behoorlike regsproses gevolg en alle betrokkenes genoegsaam geken is voordat en toe die besluit geneem is. Ek soek nog na ’n goeie Afrikaanse ekwivalent vir *second guessing*. Dit gaan hier oor ’n verbod op vervangende besluitneming – met nakennis van die aanvanklike besluit en die redes daarvoor. Subsidiariteit is sydelings ter sprake vir sover dit oor die identifikasie van ’n gepaste besluitnemer gaan. Die logika van die horisontale skeiding van die wetgewende, die uitvoerende en die regterlike gesag is hier egter toonaangewend. ’n Interessante gevolg van die verbod op vervangende besluitneming is dat ’n hof van appèl wat die uitspraak van ’n hof van eerste instansie op meriete kan omverwerp en met ’n ander uitspraak vervang, as ’n reël as hersieningshof nie dieselfde met die besluit van ’n administratiewe orgaan kan doen nie. Dit illustreer heel treffend die verskil in werking tussen jurisdiksionele subsidiariteit en *trias politica*.

5 5   *Regering van samewerking*

---

³⁸ 4 van 200.

³⁹ 3 van 2000.

⁴⁰ 66 van 1995.

Hoofstuk 3 van die Grondwet tref sekere reëlings in verband met 'n aangeleentheid – 'n konstitusionele en talige nuutskepping (*neologism*), om die waarheid te sê – wat die grondwetgewers besluit het om “regering van samewerking” (*co-operative government*) te noem. In artikel 40(1) word drie verskillende “regeringsfere” (*spheres of government*) onderskei: nasionaal, provinsiaal en plaaslik. “Sfere” is ook 'n nuutjie: “vlakke” of trappe (*levels of tiers*) van regering is tradisioneel gebruik. Van hierdie sfere van regering word gesê dat hulle “onderskeidend onderling afhanklik en onderling verbonde” is en artikel 41 gaan dan verder deur in besonderhede sekere beginsels vir 'n regering van samewerking neer te lê. Een van hierdie beginsels is dat staatsorgane in die verskillende regeringfere in wedersydse vertroue en goeie trou met mekaar moet saamwerk deur regsverrigtinge teen mekaar te vermy.⁴¹ Hierdie beginsel is by noodwendige implikasie ook 'n selfbeheersings- (selfs 'n weerhoudings-) opdrag aan howe voor wie sulke regsverrigtinge deur een staatsorgaan teen 'n ander aanhangig gemaak kan word.

Die idee van 'n regering van samewerking is nie uit die lug uit gegryp nie. Dit herinner sterk aan 'n verskynsel wat in die Duitse staatsreg *Bundestreue* heet. Regering van samewerking kan verreikende praktiese gevolge hê en een van die heel interessantstes daarvan word in artikel 149 van die Grondwet voorsien. As 'n bowegesikte parlements wet, sê A, en 'n ondergesikte provinsiale wet *in pari materia*, sê B, byvoorbeeld teenstrydig is, word die laasgenoemde tradisioneel ongeldig verklaar en kan dit alleen deur 'n wetgewende handeling weer in die lewe geroep word (mits A natuurlik intussen gewysig is en die teenstrydigheid dus wegval). Volgens artikel 149 lei 'n teenstrydigheid tussen A en B egter nie tot die ongeldigheid van die laasgenoemde nie: B is bloot nie van krag nie vir solank die teenstrydigheid voortduur. Indien die teenstrydigheid om die een of ander rede verval word B outomaties weer van krag.

6 Finale

Ek maak nie daarop aanspraak dat ek iets groot of iets nuut bewys het nie. Ek het weliswaar ook nie soiets in die vooruitsig gestel nie. My meer beskeie oogmerk was om verskynsels en idees waarmee ek op my vakgebied werk, in Afrikaans bekend te stel en saam met u te wonder of Afrikaans sowel die groter kontoere as die fyner nuanses van grondwetlike

---

⁴¹ Artikel 41(1)(h)(vi).

demokrasie verduidelikend kan raaksê. Ek het voorbeelde gegee van hoedat die seggingskrag van Afrikaans ingespan kan word om sekere eietydse grondwetlik-demokratiese verskynsels treffend en veelseggend te benoem. En waar daar gesoek moes word na en gevorm moes word aan nuwe woorde of uitdrukkings, het dit gelyk asof Afrikaans die ernstige soeker nie sommer in die steek laat nie.

Oor een aspek was ek tot dusver terughoudend, dalk selfs 'n bietjie té geheimsinnig, en dit is my filosofie oor my vakgebied. Dit is, om die waarheid te sê, vir my moeilik om 'n presiese naam aan "my vakgebied" te gee: dit is nie heeltomal staatsreg nie, ook nie onverdunde regsfilosofie of regsteorie nie. "Grondwetsteorie" is dalk die naaste aan die kol en binne die raamwerk daarvan interesseer ek my veral vir "selfbeheerste grondwetmatigheid/konstitusionalisme" (*self-restrained constitutionalism*). Die voorbeelde van grondwets- en grondwetsverwante verskynsels wat ek kortliks bespreek het, staan meesal sterk in die teken van die eis tot regterlike selfbeheersing. Selfbeheerste, grondwetmatige regspraak verg krag – dit is nie 'n vorm van swakheid of huiwering nie. Dit is beheers – nie bedees nie. Selfbeheersing verg ook 'n baie genuanseerde omgaan met taal – en natuurlik 'n taal waarmee genuanseerd omgegaan kan word. Afrikaans, lyk dit my, is so 'n taal.

Dit gaan vir my egter nie in die eerste plek oor Afrikaans nie, maar oor die kleinood van grondwetmatige demokrasie in Suid-Afrika met sy elf amptelike tale. Wat ons by hierdie geleentheid oor Afrikaans gewonder het behoort – ter wille van die welstand van grondwetmatige demokrasie – gewonder te word oor al ons tale. Die tale self sal natuurlik ook daarby baat en hulle "gelykheid van aansien" (*parity of esteem*), waarvan artikel 6(4) van die Grondwet praat, sal onvermydelik toeneem. Die sprekers van die verskillende tale het die verantwoordelikheid om al wonderende inisiatief te neem om die grondwetmatig-demokratiese register van hulle tale te ontgin. Gelukkig het ons in Suid-Afrika 'n saambindende faktor in die vorm van 'n taal wat vir baie van ons (en sekerlik vir myself) 'n tweede moedertaal geword het, naamlik Engels. Dit is die taal waarin meesal amptelik met die Grondwet omgegaan word en waarin akademici en ander intellektuele by voorkeur oor grondwetmatige demokrasie praat en publiseer. Ons hoef nie van hierdie werklikhede te probeer wegstroom om aan elkeen se "eie taal" 'n regmatige plek te laat toekom nie. Noordwes-Universiteit – en die Fakulteit Regte in besonder – is goed geplaas om met die bevordering van 'n wonderende, talige pluralisme die voortou te neem – soos wat dit in die

onlangse verlede met die suksesvolle daarstel van 'n unieke tolkdiens gedoen het en dekades gelede met die instel van 'n LL B-module in menseregte. Daar is baie moontlikhede om grondwetmatig-demokratiese Afrikaans vindingryk te gebruik en te ontwikkel – sonder benadeling van enigiemand, allermens skrywers in en sprekers van die taal. Kom ons ontgin hierdie moontlikhede – nie net in en vir Afrikaans nie maar in en vir elke Suid-Afrikaanse taal. Aan die Noordwes-Universiteit kan ons (in omgekeerde alfabetiese orde) met Setswana, Engels en Afrikaans begin.